

ביטול מצות תכלת כאשר התכלת מצויה

האם מותר להטיל לבן בלי תכלת כאשר התכלת מצויה?
מחלוקת ר"י ור"ש בנפסקה הציצית בשבת, ותליית נידונונו בזה
ביאור דעת ר"ש שיש לחלק אם מבטל לצורך או שלא לצורך
חילוק בין מצוה שתכליתה בקיומה למצוה שתכליתה באי-ביטולה
מסקנה

האם מותר להטיל לבן בלי תכלת כאשר התכלת מצויה?

מי שהולך בבגד המחויב בציצית ולא הטיל תכלת בזמן שהתכלת מצויה, האם
ביטל מצות עשה?

שנינו 'התכלת אינו מעכב את הלבן'¹, כלומר שמי שמטיל לבן בבגדו אף שלא
הטיל תכלת קיים מצוה. אלא שיש לדון האם למרות שקיים מצות לבן ביטל באותו
זמן מצות תכלת, שהרי מצוה הוא להטיל גם פתיל תכלת ולא הטיל, או שמא מצוה
אחת של ציצית הוא מקיים, ולא ניתן לומר שקיים וביטל מצות ציצית באותו מעשה.
הרמב"ם בספר המצוות עשה יד כתב "אך אינה נמנית כשתי מצוות, אף על פי
שביסוד הוא אצלנו התכלת אינה מעכבת את הלבן והלבן אינו מעכב את התכלת,
שכן אמרו בספרי 'יכול שהן שתי מצוות, מצות תכלת ומצות לבן, תלמוד לומר והיה
לכם לציצית, מצוה אחת היא ואינה שתי מצוות'². לפי זה נראה לכאורה שאם קיים
את המצוה בלבן הרי קיים מצות ציצית, ואי אפשר לומר שבקיום זה ביטל חלק אחר
של אותה מצוה. מצד שני, בגמרא מבואר שיש עונש ללבן ועונש לתכלת: "תניא היה
רבי מאיר אומר גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת" (מנחות מג, ב); ואם
מצוה אחת הן, ומי שהטיל לבן קיים את המצוה, אימתי יש עונש על אי לבישת
התכלת?

אמנם דין זה שכשאין תכלת מטיל לבן במחלוקת רבי וחכמים הוא שנוי שם.
להלכה פסקו רוב הראשונים כחכמים דרבי שאם אין לו תכלת מטיל לבן, וכך נהגו
ישראל להטיל לבן בבגדיהם אף כשאין התכלת מצויה. ויש לעיין מדוע שלא נימנע

1 מנחות לח, א. אמנם הגמרא ביארה שאפשר להעמיד את המשנה כרבי שמעכבין זה את זה ולא נצרכא אלא לקדם, אך מכל מקום דעת חכמים היא שאין מעכבין זה את זה.
2 על פי תרגום הרב קאפח.

מלבוש בגד המחויב, כדי שלא להביא את עצמנו לידי ביטול מצות תכלת: מוכח מזה לכאורה שכיון שמתקיימת מצות לבן לא איכפת לך בביטול התכלת.

מחלוקת ר"י ור"ש בנפסקה הציצית בשבת, ותליית נידונו בזה

נחלקו ר"י ור"ש מדרויש, הובאו דבריהם במרדכי³, במי שיש לו בגד החייב בציצית, ונפסקה הציצית בשבת, ורוצה ללבוש את הבגד, והרי אינו יכול להטיל בו ציצית כעת: דעת ר"ש מדרויש שאסור ללבוש את הבגד כיון שבכך הוא מבטל מצות ציצית בידיים, ור"י סובר שמוותר ללבוש את הבגד, שלא אסרה תורה ללבוש בגד של ארבע כנפות - אלא חיוב יש להטיל בו ציצית, וכיון שאינו יכול להטיל ציצית מחמת השבת הרי הוא אנוס ופטור.

מענה, לדעת ר"י שמכיון שמצות ציצית בכל אופן לא תתקיים עתה מותר ללבוש את הבגד בלי ציצית, אם כן הוא הדין באין לו תכלת מותר ללבוש את הבגד ולקיים מצות לבן, שכשם שמי שאינו יכול להטיל לבן אינו חייב להימנע מללבוש את הבגד, כך מי שאינו יכול להטיל תכלת⁴. אבל לדעת ר"ש מדרויש, היאך אדם לובש בגד בזמן שאין תכלת? הלא כשם שמי שאינו יכול להטיל לבן אסור לו ללבוש את הבגד, כמו כן מי שאין לו תכלת יאסר עליו ללבושו! ובהכרח יש לומר לדעתו שכיון שמקיים מצות ציצית בלבן מותר לו ללבוש את הבגד אף שמבטל מצות תכלת, ואינו מבטל מצות עשה.

ולכאורה היה נראה לומר שדבר זה אינו תלוי במחלוקת הנזכרת לגבי שבת, וגם ר"י יודה לדברי ר"ש מדרויש שאין ביטול התכלת נחשב לביטול עשה. שהלא כל מחלוקתם היתה האם יש איסור לבטל בידיים מצות ציצית כאשר אינו יכול לקיימה, אך לגבי השאלה אם עצם ביטול תכלת נחשב לביטול עשה לא נחלקו.

אך יתכן שאפשר בכל זאת לתלות שאלה זו במחלוקתם בענין שבת. שהלא הגמרא בתחילת פרק התכלת דרשה מהפסוק שהתכלת אינו מעכב את הלבן 'וראיתם אותו כל חד לחודיה משמע', כלומר שניתן לקיים מצות לבן לבדה אף בלא מצות תכלת. מענה, לשיטת ר"ש שמי שאין לו ציצית אסור לו ללבוש בגד המחויב, על כרחך שמוותר לבטל מצות תכלת כדי לקיים מצות לבן, שאם לא כן קרא למאי אתי? אבל לשיטת ר"י שמי שאינו יכול להטיל ציצית נחשב אנוס ויכול ללבוש את הבגד לכתחילה, אם כן כאשר אין לו תכלת שפיר יכול ללבוש את הבגד ולקיים מצות לבן לבדה, כשם שאם אין לו ציצית או אינו יכול לקושרה כעת יכול ללבוש את הבגד ללא ציצית כלל; ולא בא הפסוק אלא ללמדנו שיש קיום מצוה בלבן לבדו, שלא נאמר שהרי זה כארבעה מינים שבלולב שאם חסר אחד אין מצוה בשני לבדו.

3 מרדכי הלכות קטנות הלכות ציצית סימן תקמ"ד.

4 הפרי מגדים בפתיחה להלכות ציצית תירץ כך על פי שיטת הר"י, ועיין בשאגת אריה סוף סימן לב.

אם כן, לשיטת ר"י נמצא קולו חומרו. שמתוך שהקלנו לומר שמי שאין לו כלל פטור בין מתכלת ובין מלבן, נמצא שאם יש תכלת אין היתר לקיים מצות לבן לבדה ולבטל מצות תכלת, כשם שאסור ללבוש בגד בלי לבן כאשר אפשר להטיל לבן, שלא מצינו חילוק בין תכלת ללבן. ולדעת ר"ש שהוכחנו שחלוק חיוב לבן מחיוב תכלת, שאם אין לו לבן אסור ללבוש את הבגד אבל אם אין לו תכלת מותר ללבוש את הבגד כדי לקיים מצות לבן, צריך לעיין מה גדר החיוב של תכלת בציצית, והיכן מצינו תוספת מצוה שאינה מעכבת.⁵

אמנם יתכן שגם לדעת ר"ש, מה שנלמד מהפסוק הוא רק שכאשר אי אפשר לו לקיים מצות תכלת, ואם נאסור עליו ללבוש את הבגד יפסיד גם מצות לבן, רק אז מותר לו לדחות בידיים מצות תכלת מפני הלבן; אבל מי שיכול לקיים שניהם ואינו רוצה, אף שבלבשת הבגד הוא מקיים מצות לבן, הרי דחה בידיים מצות תכלת בלי סיבה, שהרי הוא יכול לקיים את המצוה כתיקנה.

דעת ר"ש שיש לחלק אם מבטל לצורך או שלא לצורך

ונראה לבאר את דעת ר"ש על פי דיני שעת השמד, שמצינו חילוק בין ביטול מצוה באונס לצורך קיום מצוה ובין ביטולה באונס שלא לצורך; ועל פי זה דווקא בזמן שאין תכלת מותר ללבוש בגד המחויב כדי לקיים מצות לבן, אבל בזמן שיש תכלת אסור ללבוש לבן בלי תכלת.

בסנהדרין (עד, ב) מקשה הגמרא על הדין שבפרהסיה יש למסור נפש על כל עבירות שבתורה, מאסתר שלא מסרה נפשה על ביאת אחשורוש, אף שידעו כולם שהיא מובאת לביתו והדבר נחשב לפרהסיה. ומתוצאת הגמרא 'אסתר קרקע עולם היתה', כלומר, אשה הנבעלת באונס אינה עושה מעשה אלא הבעל עושה בה מעשה בעל כורחה, ועל זה אין חיוב למסור את הנפש.

וביאר הנימוקי יוסף, שכיון שהאנס עושה את המעשה בעל כורחה, והוא יכול לעשות את המעשה גם אם היא תבקש למסור את נפשה כדי למנוע את המעשה, למה תאבד נפשה, הלא מעשה האיסור ייעשה בין כך ובין כך. וכתב שזה הביאור גם במעשה אלישע בעל כנפיים (שבת מט, א) שלא מסר נפשו על הנחת תפילין בשעת השמד, שכיון שניתן להסיר את התפילין מראשו בעל כורחו למה ימסור את נפשו.⁶

5 נראה שרק בקדשים יש מושג של לכתחילה מדאורייתא, שצריך 'שנה עליו הכתוב לעכב'. בשאר מצוות אם נאמר בתורה לקיים מצוה באופן מסוים, הרי שרק באופן זה אפשר לקיימה.

6 התוספות במסכת שבת שם ד"ה נטלם הקשו על אלישע למה לא מסר את נפשו, ותירצו באופן אחר. נראה שלא רצו לתרץ כמו הנימוקי יוסף, משום שבתפילין אין כל איסור בחליצתן, וכל האיסור הוא בכך שהישראל נכנע לגוי וחולץ אותן מאימתו, ואם כך מה שהגוי יחולץ את תפיליו בעל כורחו אינו איסור כלל ואין לומר שאותו איסור יהיה בין כך

לכאורה דעת הר"י היא כסברה זו. הלא אם לא ילבש את הבגד, לא יזכה במצות ציצית; וכיון שבין כך ובין כך לא יקיים את המצוה, למה ימנע מללבוש את הבגד בשבת גם אם אין בו ציצית?

נאמר בברייתא בבבא בתרא (ס, ב): "אמר רבי ישמעאל בן אלישע וכו' ומיום שפשטה מלכות הרשעה על ישראל ואין מניחים אותם ליכנס לשבוע הבן ואמרי לה לישוע הבן דין הוא שנגזור על עצמנו⁷ שלא לישא אשה ולא להוליד בנים ונמצא זרעו של אברהם אבינו כלה מאיליו. אלא הנח להם לישראל, מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין". הרי כאן ש'דין הוא' שקיים איסור לגרום לביטול מצות מילה. ואף שגם אם לא יוליד לא תתקיים מצות מילה, עליו לדאוג שלא יבטלנה בידים. ותוספות שם (ד"ה דין הוא) כתבו שרק אחר שקיים מצות פרו ורבו שייך לאיסור להוליד עוד בנים. ומוכרח כדבריהם, שהלא התנאים עצמם בדור החורבן הולידו. ואין לתרץ שכיון שלא גזרו על הציבור הרי נשאר הדבר בהיתרו, שהרי לא נאמר שאין גוזרין - אלא הנח להם לישראל, כלומר שהם עושים באיסור. ואם אכן איסור הוא - היה על התנאים עצמם לנהוג איסור על עצמם! ועל כורחך שעד שקיים מצות פרו ורבו מותר להוליד אף שמתבטלת מצות מילה, משום שגם אם לא יוליד לא תתקיים מצות מילה.

נמצא, שאם לא ניתן לקיים מצוה, ואפשר רק לגרום שלא להתחייב, אזי אם יש הפסד של מצוה אחרת בכך שלא יתחייב - מותר לקיים את המצוה אף שעל ידי כך יתחייב במצוה נוספת שאינו יכול לקיימה והמצוה השניה תבטל, כיון שבכל מקרה היא לא תתקיים. אבל אם כשלא יתחייב במצוה לא יפסיד מצוה אחרת, הוא מחויב להימנע מלהתחייב במצוה.

לשיטת ר"ש כל זה עולה יפה; כאשר אדם יכול להימנע מללבוש בגד המחוייב בציצית כשאין לו ציצית - הוא חייב להימנע כדי שלא לבטל מצות ציצית, אולם אם בכך שיימנע יפסיד מצוה אחרת אינו צריך להימנע. לכן מותר ללבוש ולקיים מצות לבן אף שבכך נגרם ביטול מצות תכלת.

ובין כך, ואינו דומה לבעילה, שמעשה האיסור נעשה גם אם הוא בעל כורחה. ונראה עוד לבאר את מעשה אלישע, שחליצתו היתה כדי לשמור על קדושת התפילין מחמת שחשש לגוף שאינו נקי בשעת פחד מיתה, ומיושב בזה המקור לגוף נקי מאלישע וועיין תוספות שם ד"ה כאלישע ו'שפת אמת' שבת קל, א, ואכ"מ.

7 נראה שהלשון שמשמעה היא שראוי לגזור, וכל עוד לא גזרו אין איסור מדינא, היא לאו דווקא; שהרי היה לו לומר 'אלא אין גוזרים גזירה על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה', כמו שנאמר באותה ברייתא בטעם זה שלא גזרו על בשר ויין, ולמה אמרו 'מוטב יהיו שוגגים'? אלא נראה שלשון זה נאמר אגב הדברים על בשר ויין, ובאמת לגבי הולדת בנים זהו דין ולא גזירה.

חילוק בין מצוה שתכליתה בקיומה למצוה שתכליתה באי-ביטולה

לדעת ר"י, שמצוה שלא תתקיים בכל מקרה אין כלל איסור להתחייב בה ולגרום בכך לביטולה, צריך עיון איך עלה על דעתם להימנע מלהוליד בנים משום ביטול מצוות מילה. ואולי הכוונה היא, שכיון שלא הניחו אותם לקיים את כל המצוות - נפסדה מטרת הקיום של ישראל, וזה חמור יותר מביטול מצוה אחת.

ויתכן לחלק לפי סברת ר"י בין מצוות שיש מטרה חיובית בקיומן - ובין מצוות שקיומן ואי-ביטולן שווים מצד מטרת המצוה. כאשר התורה מצוה על האדם להשיג עניין מסוים על ידי מעשה פלוני, אזי אם הוא לא ישיג את העניין אין הבדל עקרוני בין אם הוא התחייב ולא קיים, ובין אם הוא לא התחייב, בין כך ובין כך הוא ערום מאותה מצוה. כמוכן שאסור לבטל מצוה - משום שהוא עובר על מצוות המלך, אך אם הוא אנוס ופטור אין איסור להתחייב גם אם לא יקיים. מה שאין כן במצוות שבאות להסיר מצב שלילי, בהן קיים הבדל בין מי שלא נכנס למצב השלילי, שבעצם אין לגביו צורך במצוה זו, ובין מי שחייב בה ואינו יכול לקיימה, ונמצא שהוא נמצא עתה במצב שהתורה רצתה למנוע ממנו. כך היא סברת הנימוקי יוסף במי שאונסים אותו לעשות דבר איסור. הלא בעילת איסור שווה היא בתוצאה בין אם נעשתה ברצון או באונס; לכן סובר הנימוקי יוסף שכיון שהאיסור ייעשה אין לאבד את הנפש בהתנגדות אליו.

סברתו של ר"י שכיון שאינו יכול לקיים את המצוה אין עליו להימנע מלהחיל את חיובה נכונה במצוות כציצית, מזוזה ומעקה⁸ שהוזכרו שם במרדכי, שקיימת מטרה חיובית בעשייתן. מי שלא התחייב במצוות ציצית במקרה מסוים שווה הוא מבחינת קיום מטרת המצוה למי שביטלה, ושניהם הפסידו את המצוה בשווה. אבל מילה שעניינה הוא סילוק העורלה, אם לא נולד לו בן אין פגם בביטולה של המצוה, ולא שייך לומר שבוין כך תבטל, שהלא אינו דומה ביטול כאשר אין צורך במצוה, שאין עורלה להסיר, לביטול כאשר יש בה צורך, ומחמת אונס הוא נותר ערל.

מסקנה

לדינא פסק השולחן ערוך כדעת ר"י שמי שנפסקו ציציותיו בשבת רשאי להלך בבגדו. לפיכך אין ראייה ממה שכשאינן תכלת הולכים בלבן, לכך שאין ביטול עשה

8 אמנם במצוות מעקה צריך לעיין, שלכאורה הלא מטרתה למנוע סכנה, והרי אם לא יבנה בית לא תהיה סכנה. אלא שבלאו הכי מוכרח שמדובר כאן בבית שאין בו סכנה וחייב המעקה הוא רק מצד מצוות עשה ולא מצד הלאו 'ולא תשים דמים בביתך', שאם לא כן ודאי היה מחויב להרוס את הבית כדי למנוע סכנה ולהימנע מלעבור על לא תעשה. גדרי בית למצוות מעקה הלא מוגבלים לבית שיש בו ארבע אמות וגובה עשרה טפחים, וכאשר יש סכנה צריך למונעה בלאו הכי! אלא שכאשר אין סכנה, או שניתן למנוע את הסכנה בלי מעקה, יש מצוות עשה לעשות מעקה דווקא. ועיין בתוספות קידושין לד א ד"ה מעקה שיש עוד אופנים שאין חיוב מניעת סכנה אלא רק מצוות עשה לעשות מעקה.

כאשר יש תכלת ואין מטילים אותה. ונפקא מינה לחובת הבירור המוטלת כדי להשיג תכלת. שאם אין עבירה בלבישת בגד בלבן בלבד בלי תכלת, ניתן לדחות ולומר שאנו מקיימים את המצוה גם בלא תכלת, ואין כאן ביטול של מצות התכלת. אבל אם כאשר התכלת מצויה אסור ללבוש בגד המחויב בציצית בלי פתיל תכלת, אזי חובה על כל מי שלובש בגד בעל ארבע כנפות לדרוש ולחקור כפי כוחו אחר התכלת, או שלא ילבש כלל בגד המחויב בציצית. ובפרט כאשר בהישג יד נמצא פתיל תכלת שנראה לעין וניכר בראיות מספיקות שהוא צבוע מדם החלזון כדון, **אינו יכול להיפטר כלאחר יד מבלי לחקור בדבר כראוי**. ורק מי שבירר ונראה לו שאין ממש בראיות הקיימות היום לקיומו וזיהוי של התכלת, או על כל פנים לדעתו (או לדעת רבותיו) אי אפשר להגיע בהן לבירור, רשאי ללבוש בגדים המחויבים ולקיים מצות ציצית בלבן לבדו, כבזמן שאין התכלת מצויה.

ציוה במצות ציצית שיזכרו בה המצוות כולן, ולא ישכחו את השבת או זולתה מן המצוות. וטעם הזכרון הזה שיהיה בציצית לכל המצוות – הוא בחוש התכלת, שרומז למידה הכוללת הכל, שהיא בכל, והיא תכלית הכל. ולכן אמר וזכרתם את כלי' – שהיא מצות השם. וזהו שאמרו מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד. והדמיון בשם, גם הגוון תכלית המראות, כי בריחוקם יראו כולם כגוון ההוא, ולפיכך נקרא תכלת. ואמר י'לא תתורו אחרי לבבכם' – להזהיר ממנה שלא ישעו בה... שלא יהרהרו מן התכלת במינות או בע"ז, אבל יהיה לכם הכל לציצית וראיתם אותו וזכרתם... ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה בפסוק זיתרון ארץ בכל הוא, ומאי ניהו ארץ – דנחצבה ממנו שמים, והוא כסאו של הקדוש ברוך הוא, והיא אבן יקרה, והיא ים החכמה, וכנגדה תכלת בטלית ציצית...

(רמב"ן במדבר פרק טו פס' לח-לט)